

سیر مطالعه حدیث شیعه (به صورت فهرستی)

سید محمد کاظم طباطبایی^۱

باز تنظیم: رضا عطایی

معرفی

دست یازیدن به سنت معصومان علیهم السلام به عنوان ثقل اصغر در کنار قرآن کریم، سفارش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیث ثقلین است. فهم درست احادیث معصومان علیهم السلام و ترسیم اندیشه های اسلام بر پایه آن، نیازمند برنامه ای برای «حدیث خوانی روشمند» است. انجمن حدیث حوزه، در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۲۰ نشست با عنوان «سیر مطالعه حدیث خوانی روشمند» در مدرسه فیضیه قم برگزار کرد. استاد گرامی جناب حجت الاسلام و المسلمین سید محمد کاظم طباطبایی، مدیر پژوهشکده علوم و معارف حدیث در این نشست، برنامه ای را با عنوان «هفت وادی، چهل منزل» برای طلاب و دانشجویان رشته علوم حدیث ارائه کردند. بر مبنای این روش، علاقه مندان به حدیث خوانی در هفت مرحله یا هفت وادی، به متن خوانی برخی از کتاب های حدیثی می پردازند. برای گذار از این هفت وادی، چهل منزل، وجود دارد که میانگین مطالعه هر کتاب حدیثی در هر منزل ۲۵ ساعت است. آشنایی با متون حدیثی شیعه، روش مندی مطالعه، زمان بندی مشخص، سطح بندی مطالعه، در نظر گرفتن ویژگی های هر کتاب و ارائه شرایط لازم برای مطالعه اثربخش، از خصوصیات این طرح محسوب می شود. این برنامه مطالعاتی حدیث، مورد توجه مخاطبان قرار گرفت و اهمیت موضوع سبب شد تا دوفصلنامه «حدیث حوزه» در شماره چهارم خود به تاریخ بهار و تابستان ۱۳۹۱ متن این نشست را با نظارت استاد، تدوین و منتشر کند. نوشتار حاضر، با هدف کاربردی تر کردن این برنامه، اقدام به بازطراحی آن در دو قالب جدید، به صورت فهرستی و نموداری کرده است.

۱. رئیس پژوهشکده علوم و معارف حدیث، پژوهشگاه قرآن و حدیث.

ویژگی سیر مطالعه کنونی عبارت است از: اثرگذار، جذاب، مستمر، برخوردار از شیوه آموزشی، فراگیر، در برگیری روایات همه اهل بیت علیهم‌السلام و شناخت مصادر حدیثی.

الف) وادی یکم: متن ساده، درک ساده

ویژگی‌ها: متن ساده و جذاب و اثرگذار بر خواننده

هدف: درک و فهمی ساده - و نه عمیق - از احادیث بدون حفظ کردن

نتیجه: مهارت ابتدایی در حدیث‌خوانی و انس با متون حدیثی

منزل یکم: الدرّة الباهرة

نویسنده: منسوب به محمد بن مکی، معروف به شهید اول (م ۷۸۶ق) با ترجمه عبد الهادی مسعودی.

ویژگی‌های کتاب: گزیده‌ای از «نزهة الناظر» نوشته حسین بن محمد حلوانی (قرن پنجم)، دربردارنده ۱۶۹ حدیث از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و امامان علیهم‌السلام در زمینه آداب و مسائل اخلاقی، نگاشته‌ای کهن و مورد تأیید دو عالم، دارای احادیث کوتاه، متن ساده و جذاب، روایت از همه معصومان علیهم‌السلام.

شرط مطالعه: خواندن سریع متن روایات در طول بیست و پنج ساعت.

منزل دوم: تحف العقول (حکمت‌های امام کاظم تا امام عسکری علیهم‌السلام)

نویسنده: حسن بن علی بن حسین بن شعبه حرّانی (قرن چهارم).

ویژگی‌های کتاب: روایات زیبا، به ترتیب معصومان علیهم‌السلام، ذکر روایات بلند و سپس روایات کوتاه یا حکمت‌ها.

شرط مطالعه: خواندن روایات ساده و عبور از روایات نیازمند تأمل.

منزل سوم: منتخب میزان الحکمة

نویسنده: محمد محمدی ری شهری با ترجمه حمیدرضا شیخی.

ویژگی‌های کتاب: دربردارنده روایات شیعه و اهل تسنن، در بردارنده روایات اخلاقی با متن ساده، انتخاب روایات اهل تسنن با ملاک‌های شیعه.

شرایط مطالعه: خواندن احادیث ساده کتاب، مطالعه روایات.

منزل چهارم: صفات الشیعه

نویسنده: ابو جعفر محمد بن علی بن حسین ابن بابویه قمی مشهور به شیخ صدوق (م ۳۸۱ق).

ویژگی‌های کتاب: دربردارنده ۷۱ حدیث با موضوع ویژگی‌های شیعه، متن و محتوای نسبتاً ساده.

ب) وادی دوم: متن متوسط، درک متوسط

ویژگی‌ها: ارتقای درک و فهم از متن حدیث نسبت به مرحله پیشین، مهارت ابتدایی در حدیث‌خوانی پس از گذراندن یکصد ساعت مطالعه حدیث، مطالعه و دقت بیشتر نسبت به معنای حدیث

هدف: درک و فهمی متوسط نسبت به حدیث و معنای آن

نتیجه: فهم دقیق‌تر نسبت به احادیث

منزل پنجم: حکمت‌های نهج البلاغه

نویسنده: سید رضی (م ۴۰۶ق).

ویژگی‌های کتاب: معروف و اثرگذار در میان غیر شیعه، متنی ادبی و زیبا و جذاب، متفاوت بودن حجم روایات، دارای شرح و ترجمه‌های بسیار.

شرایط مطالعه: مقایسه ترجمه‌های مختلف برای کشف ظرافت‌های مورد توجه مترجمان به‌ویژه در ترجمه واژگان، مطالعه حکمت‌های کوتاه، دقت در متن.

منزل ششم: الخصال

نویسنده: شیخ صدوق (م ۳۸۱ق).

ویژگی‌های کتاب: دربردارنده روایات فراوانی در اخلاق و عقاید و دیگر موضوعات مورد نیاز جامعه، گزینش روایات عددی و دسته‌بندی از یک تا هزار، ذوق زیبای نویسنده. شرایط مطالعه: خواندن احادیث سه‌تایی و چهارتایی، نگاه ناقدانه و مقایسه ترجمه‌های مختلف برای کشف اشتباهات فاحش، دقت در مراد و جمع بین روایات.

منزل هفتم: روضة الواعظین و بصیرة المتعظین

نویسنده: ابو علی محمد بن حسن فتال نیشابوری (۵۰۸ هجری).

ویژگی‌های کتاب: دربردارنده عقاید و اخلاق و آداب و زندگی و فضایل معصومان علیهم‌السلام، شامل روایات ساده و همه‌فهم، بدون سند، دارای ترتیب موضوعی، نقل آیات متناسب و ایجاد ارتباط بین مضمون قرآنی و مضامین روایی.

منزل هشتم: المحاسن

نویسنده: احمد بن محمد بن خالد برقی (۲۷۴ یا ۲۸۱ ق).

ویژگی‌های کتاب: دربردارنده باب‌های متنوع و در موضوعات مختلف و فراگیر، نگاشته‌شدن اثر در آغاز غیبت صغری و در مدرسه حدیثی قم، جذابیت کتاب و خوش‌ذوقی نویسنده در گردآوری روایات، مشکل نبودن بیشتر روایات.

شرط مطالعه: توجه به فضای حدیثی قم و شخصیت نویسنده.

منزل نهم: مشکاة الانوار

نویسنده: ابو الفضل علی بن حسن بن فضل طبرسی (قرن هفتم)، نوه امین الاسلام طبرسی با ترجمه و تصحیح مهدی هوشمند.

ویژگی‌های کتاب: دربردارنده موضوع اخلاق و آداب، دارای محتوای عمومی و متنوع.

ج) وادی سوم: متن متوسط، درک نیمه عمیق

ویژگی: انتخاب متن متوسط و ارتقای فهم نسبت به مرحله پیشین

هدف: فهم نیمه عمیق مخاطب از متون حدیثی بدون غور در ادبیات و ظرافت‌های بلاغی

نتیجه: فهم دقیق‌تر محتوای حدیث

منزل دهم: تنبيه الخواطر و نزهة النواظر (مجموعه ورام)

نویسنده: ورام بن ابی فراس اشتری (م ۵۰۵ق) با ترجمه بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

ویژگی‌های کتاب: دربردارنده احادیث اخلاق و مواعظ، دارای روایات منفرد.

شرط مطالعه: دقت بیشتر برای فهم روایات مشکل.

منزل یازدهم: نهج البلاغه (نامه‌های ۶۹، ۳۱، ۵۳، ۴۵ و ۴۷)

نویسنده: سید رضی (م ۴۰۶ق).

ویژگی این بخش از کتاب: نامه‌های زیبا و پرکاربرد.

شرایط مطالعه: بررسی واژگان با بهره‌گیری از کتاب‌هایی چون «مفردات نهج البلاغه» اثر سید علی اکبر قرشی و «تحقیق نهج البلاغه» اثر صبحی صالح، پرداختن به ترجمه‌ها و مراجعه به شروحاتی چون «شرح ابن میثم بحرانی»، «شرح ابن ابی الحدید» و «شرح میرزا حبیب الله خویی» و «پیام امام» آیت الله مکارم شیرازی.

منزل دوازدهم: الکافی (ج ۲)

نویسنده: محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۹ق).

ویژگی‌های کتاب: نگاشته شدن در دوره غیبت صغری در حوزه حدیثی قم، مهم‌ترین کتاب حدیثی شیعه، دربردارنده کتاب الایمان و الکفر و فضائل و ردائل اخلاقی، دارای برخی از احادیث مشکل مانند روایات طینت، مسندبودن.

شرایط مطالعه: عبور از روایات مشکل، مطالعه متن و سند حدیث بدون تمرکز بر روی سند، توجه به شروح کتاب مانند «شرح ملاً صالح مازندرانی» و حواشی علامه شعرانی و علی اکبر غفاری، توجه به ترجمه‌هایی چون ترجمه آقایان کمره‌ای و مصطفوی.

منزل سیزدهم: من لا یحضره الفقیه (ج ۲)

نویسنده: شیخ صدوق (م ۳۸۱ق).

ویژگی‌های کتاب: از منابع مهم شیعه و جزو کتب اربعه، دربردارنده روایات فقهی و معارفی.

شرط مطالعه: توجه به دو شرح «روضه المتّقین» و «لوامع صاحبقرانی» از ملاّ محمد تقی مجلسی (م ۱۰۷۰ق) معروف به مجلسی اول.

منزل چهاردهم: صحیفه سجّادیه

نویسنده: املاّی امام سجّاد علیه السلام (م ۹۵ق) و نگاشته امام باقر علیه السلام (م ۱۱۴ق).

ویژگی کتاب: دربردارنده دعاهایی با معارف و مباحث توحیدی بسیار.

شرط مطالعه: خواندن شرح «ریاض السّالکین» از سید علی خان مدنی (م ۱۱۲۰ق).

منزل پانزدهم: چهل حدیث (۱۰ تا ۲۰ حدیث)

نویسنده: امام خمینی (م ۱۳۶۸ش).

ویژگی های کتاب: دربردارنده مباحث فقه الحدیثی خوب، موجب آشنایی مخاطب با وادی جدیدی در نگاشته‌های حدیثی.

شرایط مطالعه: توجه به خانواده حدیثی تشکیل شده توسط نویسنده، توجه به روش معناکردن واژگان، توجه به شرح مشکلات و اختلافات روایات.

منزل شانزدهم: کمال الدین و تمام النعمه

نویسنده: شیخ صدوق (م ۳۸۱ق) با تصحیح علی اکبر غفاری.

ویژگی کتاب: دربردارنده ۶۳ باب در مباحث مرتبط با امامت و غیبت و امام زمان.

منزل هفدهم: کشف المحجّة لثمره المهجّة

نویسنده: سید علی ابن طاووس حلّی (م ۶۶۴ق).

ویژگی های کتاب: نویسنده قوی و مسلّط و عالم در رشته دعا، دربردارنده مباحث تربیتی.

شرط مطالعه: مقایسه متون این کتاب با متون مشابه آن در کتاب‌های دیگر مانند متن نامه امیر مؤمنان علیه السلام به امام حسن علیه السلام در این کتاب با نامه سی و یکم نهج البلاغه، توجه به تفاوت‌های حجمی در مقایسه متون و پیگیری چرایی آن.

د) وادی چهارم: متن دقیق، درک نیمه عمیق

ویژگی: انتخاب متن دقیق، درک (مانند مرحله پیشین) نیمه عمیق

هدف: آشنایی با متون حدیثی دقیق، دست‌یابی به درک و فهم نیمه‌عمیق از حدیث

نتیجه: فهم نیمه‌عمیق نسبت به متون حدیثی دقیق

منزل هجدهم: نهج البلاغة (خطبه‌ها، غیر از خطبه‌های توحیدی)

نویسنده: سید رضی (۴۰۶ق).

شرایط مطالعه: خواندن همه خطبه‌ها به جز خطبه‌های توحیدی مانند خطبۀ یکم، مطالعه شروح و ترجمه‌ها.

منزل نوزدهم: بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار (ج ۵ تا ۱۰)

نویسنده: علامه محمد باقر مجلسی (م ۱۱۱ق).

ویژگی‌های کتاب: بزرگ‌ترین کتاب حدیثی شیعه، دارای شرح و بیان روایات، آوردن آیات مرتبط با موضوع.

شرط مطالعه: توجه به واژه‌شناسی‌های علامه مجلسی و آموختن روش ایشان.

منزل بیستم: الاربعون حدیثا

نویسنده: شیخ بهایی (م ۱۰۳۰ق).

ویژگی‌های کتاب: آوردن نکات فقه الحدیثی، خوش‌ذوقی نویسنده در گزینش و معناکردن احادیث.

منزل بیست و یکم: نوادر الاخبار فیما یتعلق باصول الدین

نویسنده: محمد بن مرتضی مشهور به ملّا محسن فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ق).

ویژگی کتاب: دربردارنده روایات اصول اعتقادی به‌ویژه روایات غیر موجود در کتب اربعه و وافی.

منزل بیست و دوم: الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد (ج ۱، غیر از

خطبه‌های توحیدی)

نویسنده: ابو عبد الله محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی معروف به شیخ مفید

(م ۴۱۳ق).

ویژگی‌های کتاب: از معتبرترین منابع روایی شیعه درباره زندگی و فضایل ائمه علیهم‌السلام، مستند بسیاری از منابع تاریخی شیعه.

شرط مطالعه: توجه بیشتر به متون خطبه‌ها.

منزل بیست و سوم: امالی شیخ مفید

نویسنده: شیخ مفید (م ۱۳۴ق).

ویژگی‌های کتاب: دربردارنده مطالب چند مجلس درس شیخ مفید، نویسنده قوی و عالم، دارای موضوعات اخلاقی و عقیدتی و تاریخی.

شرط مطالعه: خواندن بخشی از متن‌های احادیث مشکل.

منزل بیست و چهارم: الکافی (ابواب فقهی)

نویسنده: محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۹ق).

ویژگی‌های کتاب: نویسنده عالم و متقدم، تفاوت با دیگر کتاب‌های فقهی، دربردارنده مطالب معرفتی بسیار.

منزل بیست و پنجم: تهذیب الاحکام

نویسنده: شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (م ۴۶۰ق).

ویژگی‌های کتاب: نویسنده برجسته و عالم، یکی از معتبرترین مجموعه‌های روایی شیعه و جزو کتب اربعه، نگاشته‌ای مورد پذیرش همه فقیهان شیعه، دربردارنده روایات فقهی در همه ابواب، دارای مباحث استدلالی، اصولی، رجالی و وجه جمع بین روایات معارض، دربردارنده روایات فقهی الکافی.

شرط مطالعه: مقایسه متون مشترک میان این کتاب و «الکافی».

منزل بیست و ششم: بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد صلی الله علیه و آله

نویسنده: محمد بن حسن صفار قمی (م ۳۹۰ق).

ویژگی‌های کتاب: نویسنده برجسته از اصحاب امام حسن عسکری علیه‌السلام، دربردارنده ۱۸۸۱ حدیث در ده بخش و حدود بیست باب برای معرفی ائمه علیهم‌السلام و علم ایشان.

شرایط مطالعه: مقایسه با «کتاب الحجّه» الکافی، توجّه به ترجمه‌ها.

ه) وادی پنجم: متن دقیق، درک دقیق

ویژگی: آشنایی با متون حدیثی دقیق، درک دقیق از متن حدیث

هدف: دستیابی به فهم عمیق و ظرایف متن

نتیجه: فهم عمیق نسبت به متون حدیثی

منزل بیست و هفتم: نهج البلاغه (خطبه‌های توحیدی)

نویسنده: سید رضی (م ۴۰۶ق).

شرط مطالعه: توجّه به شروح به ویژه «شرح ابن میثم بحرانی» و «بهج الصباغة» شوشتری.

منزل بیست و هشتم الکافی (کتاب‌های العقل، التوحید و الحجّة)

نویسنده: محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۹ق).

شرایط مطالعه: خواندن «شرح مآ صالح مازندرانی»، «شرح مآ صدرا» و «حواشی علامه شعرانی» و «تعلیقات مآ علی نوری»، مطالعه دقیق.

منزل بیست و نهم: الاقبال بالاعمال الصالحة و البلد الامین

نویسنده: سید علی ابن طاووس (م ۶۶۴ق) و ابراهیم بن علی کفعمی (م ۹۰۵ق).

ویژگی‌های کتاب‌ها: دربردارنده بالاترین مرتبه عرفان شیعی به‌ویژه در مناجات‌های امامان علیهم‌السلام، متون زیبا به‌ویژه در «الاقبال».

شرط مطالعه: دقت در مناجات‌ها به‌ویژه مناجات‌های کتاب «الاقبال» و به‌ویژه «مناجات شعبانیه».

منزل سی ام: بحار الانوار (کتاب العقل و التوحید)

نویسنده: علامه مجلسی (م ۱۱۱۱ق).

شرایط مطالعه: خواندن توضیحات نویسنده و نقدهای علامه طباطبایی، خواندن مقاله‌های سید محمد خامنه‌ای و سید جلال آشتیانی در نقد حواشی علامه طباطبایی، خواندن نقد آقای ملکی بر نقد آقای آشتیانی، مطالعه همه نقدهای موجود در این زمینه.

منزل سی و یکم: تحف العقول (متون توحیدی)

نویسنده: ابن شعبه حرّانی (قرن چهارم).

شرایط مطالعه: توجه ویژه به متون توحیدی امام علی علیه‌السلام مانند «خطبة الوسيلة»، توجه ویژه به روایت امام کاظم علیه‌السلام درباره عقل، توجه ویژه به «رساله جبر و اختیار» از امام هادی علیه‌السلام.

منزل سی و دوم: التّوحید

نویسنده: شیخ صدوق (م ۳۸۱ق).

شرایط مطالعه: مقایسه با کتاب جبر و اختیار «الکافی»، توجه به نتایج فقه الحدیثی به دست آمده از مقایسه، توجه به بینش این دو عالم، توجه به تفاوت‌های گزینش روایت در «الکافی» و «التّوحید».

و) وادی ششم: متن مشکل، بررسی دقیق

ویژگی‌های کتاب: انتخاب متن مشکل، آشنایی با بحث‌های اختلاف حدیث

هدف: فهم و درک احادیث مشکل

نتیجه: فهم متون مشکل و رفع اختلاف ظاهری احادیث

منزل سی و سوم: الاستبصار فیما اختلف من الاخبار

نویسنده: شیخ طوسی (م ۴۶۰ق).

ویژگی کتاب: آوردن روایات اختلافی.

منزل سی و چهارم: الکافی (ج ۸)

نویسنده: محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۹ق).

شرایط مطالعه: توجّه به احادیث مشکل، خواندن «شرح مآ صالح مازندرانی» و «حواشی علّامه شعرانی».

منزل سی و پنجم: مصابیح الانوار

نویسنده: سید عبد الله شبر (م ۱۲۴۲ق).

ویژگی‌های کتاب: گردآوری روایات مشکل، نقل دیدگاه‌های مختلف به‌ویژه دیدگاه‌های علّامه مجلسی.

شرایط مطالعه: دقت در روش مواجهه با مشکل الحدیث، توجّه به احادیث طینت و جبر و اختیار.

منزل سی و ششم: جامع الاسرار

نویسنده: سید حیدر آملی (م ۱۲۸۷ق).

ویژگی‌های کتاب: گردآوری روایات مشکل عرفانی، آوردن روایات منفرد غیر موجود در منابع شیعی.

ز) وادی هفتم: اسناد

ویژگی: آشنایی با اسناد

هدف: تسلط اجمالی بر اسناد

نتیجه: شناخت اسناد احادیث شیعه

منزل سی و هفتم: الکافی (اسناد پرتکرار)

نویسنده: محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۹ق) با تصحیح دار الحدیث.

شرط مطالعه: توجّه به پاورقی‌های اسناد در چاپ دار الحدیث.

منزل سی و هشتم: تهذیب الاحکام (مشیخه)

نویسنده: شیخ طوسی (م ۴۶۰ق).

شرایط مطالعه: آشنایی با مشیخه شیخ صدوق در کتاب «من لا یحضره الفقیه»، توجه به نویسندگان و ویژگی‌های ذکر شده برای آنان.

منزل سی و نهم: فهرس اسماء مصنفی الشیعة

نویسنده: ابو الحسین احمد بن علی نجاشی (م ۴۵۰ق).

ویژگی‌های کتاب: نویسنده برجسته رجالی، از جمله اصول اولیه رجالی شیعه، مورد پذیرش عالمان شیعی، معرفی نگاشته‌های شیعه.

شرط مطالعه: دقت در مصادر حدیثی معرفی شده و طرق آن.

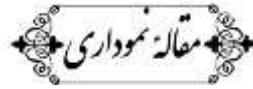
منزل چهلیم: فهرست کتب الشیعة و اصولهم و اسماء المصنفین و اصحاب الاصول

نویسنده: شیخ طوسی (م ۶۰ق).

ویژگی کتاب: از اصول اولیه رجالی شیعه، نگاشته شدن تکمله‌هایی بر این کتاب چون «فهرست شیخ منتجب الدین» و «معالم العلماء» از ابن شهر آشوب.

نتیجه

مطالعه حدیث، نیازمند هدف و روشی روشن است تا به نتیجه‌ای پذیرفتنی، دست یابد. مطالعه پراکنده و غیر منضبط، گاهی بهره‌های اندکی داشته و گاهی می‌تواند زیان‌هایی را در پی آورد. طلاب و دانشجویانی که با ادبیات عرب، آشنایی لازم را داشته و خواهان مطالعه حدیث هستند می‌توانند از سیر «هفت وادی، چهل منزل» بهره‌گیرند. در این برنامه، ۳۰ کتاب در قالب هفت مرحله کلی و چهل منزل جزئی معرفی شده تا علاقه‌مندان بتوانند با بهره‌گیری از این روش، گام به گام، فهم حدیثی خود را ارتقا بخشند.

سیر مطالعه حدیث شیعه (به صورت نموداری)

سید محمد کاظم طباطبایی^۱
باز تنظیم: رضا عطایی

۱. رئیس پژوهشکده علوم و معارف حدیث، پژوهشگاه قرآن و حدیث.

